

Коломацькі статті у «Літописі» Самійла Величка

Про українсько-московські договірні статті, підписані гетьманом Іваном Мазепою на р. Коломак 25 липня 1687 року.

Ключові слова: Самійло Величко, «Літопис», Іван Мазепа, Московія, Коломацькі статті.

2020 року з нагоди 300-річчя написання основної частини «Літопису» Самійла Величка та 350-річчя від дня народження автора цієї пам'ятки літописання 14 жовтня у гетьманській столиці Батурині відбулася вікопомна подія – презентували повне видання «Літопису». Воно ґрунтується на оригіналі рукопису і його київській копії другої половини XVIII століття. Пам'ятка унікальна за поданими у ній матеріалами. Вона містить 262 документи, Самійло Величко використав 27 літературних творів і посилався на 20 історичних праць [1, с. XI].

У «Літописі» С. Величко подав українсько-московські договірні статті та жалувані грамоти, надані московськими царями українським гетьманам, починаючи від Б. Хмельницького й закінчуючи І. Мазепою. Порівняння тексту документів у повному виданні рукопису С. Величка з перекладом сучасною українською мовою В. Шевчука (1991 р.) не містить розбіжностей.

25 липня 1687 року на місці постою московсько-українського війська на р. Коломак відбулася генеральна рада, на якій гетьманом України обрали І. Мазепу. Статті, що були ухвалені тут, одержали офіційну назву «Коломацьких статей». Їх всього 22. Щоразу після Б. Хмельницького та І. Виговського, українські гетьмани підписували з Московією нові договірні статті, які обмежували державні права України. В основу «Коломацьких статей» покладені «Глухівські статті» гетьмана Д. Многогрішного 1669 року (XVII ст.), з додатками, зробленими за гетьмана І. Самойловича. Як зазначив О. Оглоблин, зміни відбулися навіть у формальній стороні «Коломацьких статей» [4, с. 78]. Після деяких статей поруч із традиційною формулою: «І гетьман, вся старшина, і Запорозьке військо, і малоросійський народ били чолом на їхню царську ми-

лість», з'явився новий додаток «і прийняли те з радістю» (ст. 2, 4, 6, 13) [2, с. 351, 352, 353, 356].

Стаття 1 договору містить загальне твердження про те, що царі пожалували Військо Запорізьке колишніми правами і вольностями [2, с. 349]. Однак її декларативний характер заперечується змістом наступних статей. Стаття 2 забезпечувала присутність московських військ у найбільших містах України: Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині, Острі [2, с. 350]. Цей пункт договору доповнювався новою постановою (ст. 17) про те, що в Батурині, при гетьманові, нібито «для його охорони і цілості» має бути стрілецький полк, на повному утриманні із гетьманського скарбу [2, с. 358]. Отже, ст. 2 і 17 свідчать про новий рівень військового контролю Московії за Гетьманщиною.

Обмежували гетьманську владу й наступні статті. Якщо раніше жалувані грамоти на маєтності старшині видавав гетьман за підтвердженням царя, то тепер набирала чинності постанова про царські дарування без гетьманських універсалів (ст. 4) [2, с. 352]. Тобто, в обхід гетьмана особливо лояльна до московського уряду старшина могла отримувати земельні володіння. Більше того, ст. 10 зобов'язувала старшину слідкувати за діями гетьмана, доносити московському уряду про можливу зраду, а відтак з'являлася підстава для усунення гетьмана [2, с. 355]. Гетьман за ст. 11 не міг змінювати генеральну старшину «без відома царської величності» [2, с. 356]. Ст. 6 заборонила головний принцип демократії у Війську Запорізькому – вільні вибори гетьмана. Віднині «... без чолобиття і без указу великих государів старшині і всьому Запорозькому війську гетьмана не обирати, так само не відставляти від гетьманства» [2, с. 353]. Ст. 7 перекреслила зовнішню політику Гетьманщини: «... гетьманові не мати без відома своїх государів жодних письмових кореспонденцій з жодними государями» [2, с. 354].

Ст. 14 та перша частина ст. 19 ставили під жорсткий контроль економіку й торгівлю Гетьманщини: «... під жорстоким покаранням ... жителі малоросійських міст вина й тютюну не возили в Москву, в українні міста та в повіти, не продавали і не чинили тим порушення й недобору казні великих государів» (ст. 14) [2, с. 357]. Продовженням її є й перша частина ст. 19, в якій йдеться про чехи, нову мідну московську монету, випущену спеціально для плати війську, від якої відмовлялося українське населення.

Постановлялося під «страхом смертної кари, щоб ті чехи ходили нормально, як ходять у малоросійському краю» монети інших держав [2, с. 359].

У другій частині ст. 19 вміщено наказ, який з'являється вперше в історії московсько-українських відносин, – щоб «... гетьман і старшина всілякими мірами й способами з'єднували малоросійський народ з великоросійським народом і приводили до міцної згоди через шлюби та інші дії, щоб був під одною, їхньої царської ... величності, державою спільно, як однієї християнської віри, і щоб ніхто не подавав таких голосів, що малоросійський край гетьманського рейменту, а відзивалися всі одноголосно ... народ малоросійський їхньої царської пресвітлої величності держави разом з великоросійським народом» [2, с. 359]. Як підкреслив відомий український історик права А. Яковлів: «В наведеному указі, перше, констатується, що існує окрема Українська держава під регіментом гетьмана, населення цієї держави – «народ малоросійський» – має з народом великоросійським спільну лише «єдину християнську віру». Тому, друге, наказувалося, щоб надалі так не було, щоб обидва народи були в одній самодержавній царській державі і щоб ніхто не смів і згадувати про окрему державу Українську під регіментом гетьмана» [5, с. 127]. Такий основний зміст Коломацьких статей, що забезпечували інтереси Московії в Гетьманщині.

Безперечно, це був великий успіх командувача московських військ на Коломаку та організатора «виборів» гетьмана. У Москві навіть не очікували цих результатів, у царській грамоті князю В. Голицину від 5.09.1687 року зазначено: «Да притом же обрании ты, кн. Голицын и товарищи, постановили и написали статьи со мноюю прибавкою их великих государей именованью и чести, и привели их (Військо Запорізьке) в нижайшие к ним, великим государем подданство...» [5, с. 128].

У таких несприятливих умовах Іван Мазепа розпочав свою гетьманську діяльність. Проте вже через два роки, підтримавши утвердження на престолі молодого царя Петра I, гетьман домігся підписання Московських статей, за якими Україна позбулася низки обмежень: земельні дарування в Україні були винятково прерогативою гетьмана; на власний розсуд І. Мазепа міг збільшувати кількість найманого війська; уведені московські війська повинні були допомагати гетьману в обороні краю; податок, що

платило населення, повинен був надходити не до московської, а до гетьманської скарбниці; царським чиновникам були заборонені самовільні побори з населення та інше [3, с. 254–259]. Довірливі у цей період стосунки з Петром I дали І. Мазепі можливість використати час для зміцнення Гетьманщини.

С. Величко у «Літописі» не приводить зміст Московських статей, лише повідомляє про події осені 1689 року в Москві та Троїцькому монастирі, надання Петром I. Мазепі монаршої грамоти, котра підтверджувала всі давні права і вольності Війська Запорізького [1, с. 642]. До наукового обігу Московські статті, тобто угоду І. Мазепи з Петром I, укладену восени 1689 року, ввела відомий дослідник історії козаччини, докторка історичних наук Т. Таїрова-Яковлева. Оприлюднено Московські статті у збірнику «Доба гетьмана Івана Мазепи в документах» (упорядник С. Павленко).

Джерела та література

1. **Величко С.** Літопис / Самійло Величко; [упоряд. Г. Боряк, Т. Таїрова-Яковлева]. – К.: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2020. – 1016 с.
2. **Величко С.** Літопис / Самійло Величко; [пер. з кн. укр. мови В. Шевчука; відп. ред. О. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
3. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упоряд. С. О. Павленко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1144 с.
4. **Оглоблин О.** Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин; [ред. Л. Винар]. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. – 464 с.
5. **Яковлів А.** Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках. – Р. VII: Договір гетьмана Івана Мазепи р. 1687 / А. Яковлів // УІЖ. – К., 1994. – № 6. – С. 123–135.

Людмила Шендрик

Коломацькі статті у «Літописі» Самійла Величка

Резюме

Про українсько-московські договірні статті, підписані гетьманом Іваном Мазепою на р. Коломак 25 липня 1687 року.

Ключові слова: Самійло Величко, «Літопис», Іван Мазепа, Московія, Коломацькі статті.

Liudmyla Shendryk

Kolomak articles in the “Chronicle” of S. Velychko

Summary

The article is dedicated to the Ukrainian-Moscow treaty, signed by the Hetman Ivan Mazepa on the Kolomak River on July 25, 1687.

Keywords: Samiilo Velychko, “The Chronicle”, Ivan Mazepa, Moscovia, Kolomak Articles.

